

Legitimitet socijalističkih poredaka

ROBERT BLAŽEVIĆ

Pravni fakultet u Rijeci

Sažetak

Socijalistički poreci kao uostalom i drugi tipovi poredaka, nastoje, između ostaloga, osigurati podršku i lojalnost pučanstva, i na taj način, u cilju osiguranja svoje stabilnosti, reducirati primjenu nasilja na minimum. To, nasuprot liberalno-demokratskim porcima, njih obilježava upotreba bitno drukčijih mehanizama opravdanja vlasti. Etabliranjem novog sustava dominacije poništeni su, uz ostalo, autonomni mehanizmi artikulacije političkih interesa. Njihovu ulogu preuzima komunistička partija kao privilegirani tumač »povijesnih« interesa radničke klase. Parlamentarne izbore i slobodnu konkurenciju više partija s različitim programima službena doktrina (»marksizma—lenjinizma«) smatrala je »buržoaskim formalizmom«; odnosno »parlamentarnim kretenizmom«. Stoga se vlast u porcima sovjetskoga tipa samoopravdava, autolegitimira, a ne legitimira. Povijesni događaji u nizu zemalja Istočne Europe tijekom 1989. godine pokazuju, međutim, da su u većini tih zemalja akceptirani mehanizmi bez čijeg postojanja nije moguće spriječiti birokratizaciju političke vlasti i, dakako, osigurati njezinu demokratsku legitimaciju.

1. U takozvanom postrevolucionarnom razdoblju u SSSR-u od 1917, a u nizu ostalih zemalja Europe, Azije i Latinske Amerike od 1945. godine, po uzoru na boljševički model, etabliran je tipičan režim »partije i države«. Što su osnovna obilježja takva modela političkog ustrojstva? Ključne političke odluke donose uži gremiji komunističke partije — politbiro i centralni komitet. Rad u partiji, po uzoru na vojnu organizaciju, temelji se na »željeznoj disciplini«, a ona pretpostavlja jedinstvo volje i akcije svih članova partije. Za ustrojstvo boljševičkog modela političke organizacije, dakle, odlučujuća je monolitnost (odsustvo tolerancije spram onih koji drukčije misle). S indignacijom se stoga odbacuje mogućnost postojanja i koegzistiranja frakcija, jer bi frakcionaštvo, po ideologijском samorazumijevanju, dovelo u pitanje jedinstvo partije, njezinu »željeznu disciplinu«¹. Komunistička organizacija ima, dakako, monopolski položaj u sistemu. »Monopolistički partijski režim jedne jedine ideologijski i hijerarhijski uređene elitne partije, koja je okružena mrežom socijalnih satelitskih organizacija sa svojim monopolom

¹ Npr. Staljin, Josif, *Pitanja lenjinizma*, CDD SSOH, Zagreb, 1981, str. 82.

političkog stvaranja volje, informacija, organizacije i mobiliziranja masa, te svojim tehnikama kontrole, manipulacije i regrutiranja, socijalni pronalazak 20. stoljeća i specifičan novi oblik vladavine.²

Tako je, primjerice, Politbiro CK KPJ bio sastavljen od desetak ljudi. Tijekom drugoga svjetskog rata on je bio »štab« rata i revolucije, a u prvim poratnim godinama upravljao je cjelokupnim jugoslavenskim društvom. »Njegovi članovi stoje na čelu pojedinih dijelova globalnog društvenog sistema i odgovorni su za oblasti društvenog života koje su im povjerene na upravljanje. Tako, na primjer, jedan član Politbira upravlja oružanim snagama zemlje, drugi izgradnjom države, treći odgovara za ekonomsku politiku i privredni razvoj, četvrti za sve međunarodne veze (...), peti za društveno-političke organizacije, šesti za rad Partije itd.«³ Komunistička partija je organizacija bitno karizmatičkog tipa, dakle, s jakom ideologijskom orijentacijom i emocionalnom vezanošću članova za partijske vode. Na svim značajnijim mjestima političko-upravnog sustava, od vrha do dna piramide vlasti, nalaze se članovi partije koje partijska disciplina obavezuje da provode odluke politbira. Hijerarhijski odnosi u sistemu naglašeni su i zbog akceptiranog načela demokratskog centralizma u radu partije. Konzekvencije su tog načela, među ostalim, da se o svim pitanjima u partiji diskutira, no kada se odluka donese, onda se članovi partije koji su ostali u manjini moraju pokoravati odluci većine (tzv. idejno i akcijsko jedinstvo partije), a niži partijski forumi dužni su izvršavati odluke viših (npr. općinski komiteti odluke republičkih). Takvom modelu političkog ustrojstva inherentno je nepostojanje mogućnosti slobodnog udruživanja i organiziranja državljanâ, dakle, autonomnog artikuliranja različitih interesa, odsustvo djelatne javnosti, a također zbog nepostojanja institucionaliziranih kontrolnih mehanizama u sistemu i tendencija k birokratizaciji i degeneraciji vlasti.

U pitanju je, dakle, poredak s bitnim obilježjima totalitarne diktature. Naime, prema Carlu Friedrichu sve totalitarne diktature imaju šest zajedničkih karakteristika, od kojih su četiri tehnologijski uvjetovane. Prvo, u detalje razrađenu ideologiju koja obuhvaća sve bitne aspekte čovjekove egzistencije. Podanici moraju ideologiju bar pasivno akceptirati. U ideologiji je sadržan hilijastički zahtjev koji se bazira na radikalnom ukidanju postojećeg poretka i realizaciji novog. Drugo, u sistemu postoji jedna masovna partija koju u pravilu vodi pojedinac, »diktator«. Partija obuhvaća do 10% populacije. Čvrsto jezgro partije je strasno i bespogovorno odano partijskoj ideologiji i nastoji pridonijeti njezinu sveopćem prihvaćanju. Partija je, dakako, hijerarhijski i oligarhijski strukturirana. Treće, na djelu je sustavno provođenje terora od strane tajne političke policije koji podržava i nadgleda partija. Teror tajne policije je uperen kako protiv »vidljivih neprijatelja režima«, tako i protiv proizvoljno odabranih društvenih skupina. Tajna policija koristi suvremenu znanost, napose znanstvenu psihologiju. Četvrto, na djelu je, tehnologijski uvjetovan, *de facto* potpuni monopol kontrole u rukama partije nad svim sredstvima masovne komunikacije (štampa, radio, film). Peto, postoji sličan tehnologijski uvjetovan, monopol nad svim oblicima efektivne oružane sile. Naposljetku, šesto, postoji centralizirano

² Jänicke, Martin, *Totalitäre Herrschaft*, Duncker—Humbolt, Berlin, 1971, str. 141.

³ Bilandžić, Dušan, *Historija SFRJ, Glavni procesi*, Školska knjiga, Zagreb, 1978, str. 118.

upravljanje i kontrola cjelokupne ekonomije putem birokratske koordinacije neka-da nezavisnih dijelova društva.⁴

U takvim porecima društvo je puki dodatak svemoćnog Levijatana i stoga ne postoji kao autonomna »sfera« i samostalni entitet. »Oni (socijalistički poreci — op. R. B.) nastoje dokrajčiti građansko društvo apsorbirajući ga u potpunosti i u kristalnim strukturama države. U stvari, u tim su sistemima svi građani pod permanentnim nadzorom, te podvrgnuti obliku permanentnog interniranja, dok javnu opoziciju bilo koje vrste državni autoriteti uvijek smatraju buntovničkom.«⁵ Budući da je boljševičkom revolucijom poništena autonomna sfera građanskog društva unutar koje u liberalno-demokratskim porecima postoji mogućnost slobodnog artikuliranja divergentnih interesa i, dakako, neprinudnog povezivanja i udruživanja interesenata primjerenije je stoga rabiti termin podanik, a ne građanin. Naime, sve donedavno u zemljama sa sovjetskim modelom političkog ustrojstva nisu postojala elementarna građanska prava i slobode. Revolucijom, dakle, nisu realizirane temeljne socijalističke vrijednosti, poput, primjerice, slobode⁶ i ravnopravnosti individua, već je etabliran poredak u kojem je čovjek tlačćen na »totalan način« (Feher). Lenjin se, dakako, nerijetko optužuje za involuciju revolucije do koje je došlo za Staljinove vladavine. Kolakowski, primjerice, drži da se o totalitarnom sistemu može govoriti onda kada je svaka ljudska djelatnost, poput ekonomijske ili pak kulturne, isključivo podređena ciljevima države. U takvom režimu, osim zabrane i suzbijanja u začetku svake akcije usmjerene protiv političke vlasti, nema nikakvih političkih »neutralnih« područja života. U takvom režimu podanik ima pravo da se bavi samo onom djelatnošću koja korespondira državnim ciljevima. Autonomija pojedinca je u takvom političkom sistemu, dakako, isključena i on je državno vlasništvo. »Sistem sovjetske vlasti, koji je te principe preuzeo iz tradicije carizma i izvanredno ih usavršio, bio je isto tako u tom smislu Lenjinovo djelo. Lenjin nikad nije vjerovao u samu mogućnost »nepartijnosti« ili neutralnosti, i to u bilo kojim područjima života, uključujući i filozofiju. Tko se naziva nepartijskim, samo pokušava da zamaskira svoju pripadnost neprijateljskom taboru. Onaj tko se proglašava »neutralnim« taj je neprijatelj.«⁷ Za takvu ocjenu Lenjina argumenti se mogu pronaći u njegovim iskazima u nekim tekstovima. Tako, primjerice, u spisu »Proleterska revolucija i renegat Kautsky« (1918) Lenjin izričkom piše o revolucionarnoj diktaturi proletarijata kao o vlasti koja nije vezana nikakvim zakonima. »Još veoma rano (1906. godine), Lenjin formulira čuvenu svoju definiciju: neograničena, izvanzakonska vlast, oslonjena na silu u najdirektnijem značenju riječi«⁸. Upućuje se, također, na Lenjinovu odgovornost za »likvidaciju« tzv. radničke opozicije u ožujku 1921. godine, a to je, među

⁴ Usp. Friedrich, J. Carl and Brezinski, K. Zbigniew, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Second Edition, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1965, str. 22.

⁵ Keane, John, *Građansko društvo i država*, Nove evropske perspektive, Pogledi, Split, 1988, 1, str. 118.

⁶ Usp. o tomu npr. Arendt, Hannah, *O revoluciji*, Filip Višnjić, Beograd, 1991.

⁷ Kolakowski, Leszek, *Glavni tokovi marksizma*, BIGZ, Beograd, 1983, t. 2, str. 606—607.

⁸ Smailagić, Nerkez, *Historija političkih doktrina, Socijalizam*, Naprijed, Zagreb, t. 2, 1970, str. 90.

ostalim, značilo definitivno napuštanje ideje o radničkom upravljanju u privrednim poduzećima. Smailagić s pravom upućuje na Lenjinovo odustajanje od ideje da sovjeti, kao ruski oblik Pariške komune, budu jezgra nove proleterske vlasti. S vremenom je tako dolazilo do sve veće koncentracije vlasti u aparatu partije koji je monopolizirao pravo na donošenje svih relevantnih političkih odluka u sistemu.

Gradanske revolucije u zemljama Zapadne Europe imale su, međutim, bitno drukčije ciljeve, a jedna od njihovih posljedica jest i subjektiviranje građanskog (civilnog) društva. Članovi građanskog društva, među ostalim, slobodno odlučuju što će proizvoditi, na koji način će zadovoljavati osobne potrebe, u koje privredne grane će investirati. »Francuska je revolucija politički izrazila rastvaranje ustanova koje su u feudalnom poretku imale i ekonomijsko i političko značenje — cehove, gilde, feudalne staleže. Ona je time oslobodila individuuma i uspostavila ga kao ekonomijski i pravni subjekt i moralnu osobu. Pojedinaac je kao privatni vlasnik svoje osobe, sredstva za proizvodnju i proizvoda rada obavezan da radom zadovolji svoje potrebe. Istovremeno je on, prije svega, zbog uznapredovale podjele rada, upućen da vlastite potrebe zadovoljava razmjenjujući svoj rad i proizvode svoga rada za rad i proizvode drugih pojedinaca. Robna proizvodnja, proizvodnja vrijednosti, razmjena i tržište kao njezin institucionalni izraz ukidaju ekonomijsku samodostatnost i 'privatnost' feudalno-seljačkog oikosa, ali i ograničenja koja su robnoj proizvodnji još postavljali cehovi, gilde i drugi tipovi feudalnih organizacija. Tako 'privatni' rad pojedinca nužno postaje društven. Društvenost rada i privatiziranih pojedinaca se uspostavlja tržištem.«⁹ U takvom društvu svi elementi procesa proizvodnje — predmeti rada, sredstva za rad, rezultati rada i, dakako, radna snaga postaju roba koja se razmjenjuje na tržištu. S druge strane, pak, uspostavlja se država kao posebni entitet čija je zadaća, među ostalim, osvješćavanje cjeline zajedničkog života članova građanskog društva. Načelo zakonitosti (legaliteta) jedno je od fundamentalnih načela u radu državnog aparata i ono predstavlja »branu« arbitrnom postupanju upravnog aparata spram građana. »Ograničenje proizvoljnosti djelovanja uprave je izraženo i pozitiviranjem određenih individualnih prava građana i osamostaljenjem sudstva.

Otuda je legitimitet vlasti istovjetan s legalitetom. Odnosno, zakoni se moraju poštovati, oni obavezuju sve građane čim su doneseni po valjanoj proceduri. Temeljno jamstvo da će zakoni biti doista poštovani čini autonomno sudstvo. Ustanovljenje organizacijski razlučenih zakonodavne, izvršne i sudske vlasti koje se uzajamno kontroliraju i ograničavaju, omogućava, prema liberalnom shvaćanju, zakonitost vlasti. Princip podjele vlasti je bitan element pravne države.«¹⁰ U pravnoj državi nitko, dakako, ne može biti »iznad zakona«.

Etabliranjem novog sistema (naime, boljševičkog) dominacije ukida se niz institucija koje čine okosnicu građanskih poredaka. Nelegitimnim se drži kapitalistički oblik privatnog vlasništva, robna proizvodnja, dakle, i tržište kao oblik integracije individua u društvo, način zadovoljavanja individualnih i zajedničkih potreba, itd.

⁹ Prpić, Ivan, »Država i društvo«, Intervju, *Naše teme*, Zagreb, 1988, 5, str. 1149.

¹⁰ *Ibid.*, str. 1152.

»U socijalističkim se porecima (...) ukida (...) robna proizvodnja (...) Ukidanjem robne proizvodnje ukida se autonomna, društvena veza između predmeta rada, sredstava za rad, radne snage i rezultata rada. Socijalizam ukida društvo kao specifičan tip povezanosti među pojedincima (...) Ukidanjem robne proizvodnje se na kraju ukida apstraktni rad kao temelj društva. Iako su pojedinci, dakako, prisiljeni obavljati konkretne radove, društvo nije radno društvo. Ukidajući privatno vlasništvo, komunistička partija ukida i obavezu pojedinca da se sam, 'privatno' brine za osiguranje sredstava za život i zadovoljenje svojih potreba. Ona preuzima obavezu da pojedincu, koji ne može imati privatna sredstva za proizvodnju, omogući da radi i da živi (...).«¹¹ U zemljama »realnog socijalizma stoga dolazi do masovnog zapošljavanja pučanstva u industrijskim pogonima. Pritom, su, međutim, kriteriji ekonomske racionalnosti i opravdanosti otvaranja novih radnih mjesta irelevantni. Otvaranje gigantskih tvornica s desetak i više tisuća zaposlenih radnika imalo je također za svrhu lakšu kontrolu i »pacifikaciju« potonjih, koju je lakše provesti u situaciji manjeg broja objekata potencijalnog nadzora.

Budući da je boljševičkom revolucijom desubjektivizirano »civilno društvo« privreda ima također bitno drukčiji položaj nego u građanskim, liberalno-demokratskim porecima. Privreda se supstituira gospodarstvom, dakle, onim tipom odnosa proizvodnje koji bitno određuje nametanje svrha unijetih izvan proizvodne oblasti. »Privreda u takvom tipu poretka (socijalističkog — op. R. B.) (...) naprosto nije moguća. Jer privreda je moderna 'sfera' koja — kako joj i ime kazuje — počiva na privređivanju (stvaranju nove vrijednosti). Kao takva, privreda je autoregulatoran sistem, tj. sistem koji sebe sama regulira, vlastitim ('tržišnim') zakonitostima. No, budući da u 'realnome socijalizmu' politička (tj. državna i partijska) vodstva donose bitne odluke o tomu kakvi odnosi su uopće mogući u društvu, o privredi nema riječi jer njezina autonomnost uopće nije ni inicijalno dopuštena. Ona je samo prostor na kojemu — kao i u ostalim područjima 'društvenog', 'znanstvenog' ili 'kulturnog' života — političke odluke trebaju biti realizirane (...) Tada umjesto privrede postoji samo gospodarstvo (kao u starome ili srednjem vijeku), tj. proizvodna oblast nad kojom se gospodari po izvanjski utvrđenim načelima.«¹²

2. Socijalističkim porecima se kao, uostalom, i drugim tipovima poredaka nastoji također osigurati podrška i lojalnost pučanstva i na taj način reducirati primjena nasilja u cilju osiguranja njihove stabilnosti na minimum. No, njih obilježava, za razliku od liberalno-demokratskih poredaka, upotreba bitno drukčijih mehanizama opravdanja vlasti. Naime, legitimacija političke vlasti u suvremenim visokorazvijenim zemljama Zapada temelji se, uglavnom, na dvije pretpostavke. Prva je pretpostavka univerzalna valjanost načela »vladavine prava« (*the rule of law*). Vladavina prava znači depersonalizaciju vlasti, odnosno zamjenu osobne potčinjenosti ličnosti feudalnog gospodara bezličnom zakonu. Druga je pak pretpostavka redukcija legitimacijskog procesa na legitimacijsku proceduru. Naime, osnovom legitimacije vlasti

¹¹ Ibid., str. 1156—1157.

¹² Puhovski, Žarko, *Socijalistička konstrukcija zbilje*, RS SOH — Školska knjiga, Zagreb, 1990, str. 45.

postaje samo formalizirani postupak (može se raditi, primjerice, o izbornom postupku, referendumskoj proceduri, legislativnoj proceduri u parlamentu). Vlast koja poštuje precizirane procedure konstituiranja institucija vlasti i političkog odlučivanja u njima osigurava sebi legitimitet. U zemljama u kojima su provedene tzv. proleterske revolucije radikalno su, međutim, negirane institucionalne pretpostavke liberalno-demokratske legitimacije vlasti. Etabliranjem novog sistema dominacije poništeni su autonomni mehanizmi artikulacije političkih interesa. Njihovu ulogu preuzima komunistička partija kao privilegirani tumač »povijesnih« interesa radničke klase, odnosno tzv. radnog naroda. Parlamentarne izbore i slobodnu konkurenciju više partija s različitim programima službena doktrina (»marksizma—lenjinizma«), smatrala je »buržoaskim formalizmom«, odnosno »parlamentarnim kretenizmom«. Stoga se vlast u porecima sovjetskog tipa samoopravdava, autolegitimira, a ne legitimira.

Fundamentalno značenje za samoopravdavanje vlasti partijskog vrha (politbiroa) ima nedvojbeno ideologija »marksizma—lenjinizma« koja ima status državne (svjetovne) religije. Ideologija je, dakako, utjelovljenje umnosti. »Partija ideologiju marksizma—lenjinizma — koja se dijeli na dijalektički i historijski materijalizam — smatra jedino ispravnom i istinitom metodom spoznaje, filozofijom, teorijom i vjernim odrazom stvarnosti, tj. proglašava je privilegiranim znanjem i jedinim utjelovljenjem umnosti, i u skladu s time, sve ne-pristalice ove ideologije smatra ne-umnim«. ¹³ Oficijelna ideologija u socijalističkim porecima se stoga, od strane partijskog vodstva, nastoji nametnuti kao jedina prava znanost o društvu. Tzv. građanske ideologije stvaraju, drži se, »mitove i iluzije« i na taj način za razliku od »marksizma—lenjinizma«, zabašuruju pravo stanje stvari u društvu. No, izvorna funkcija svake ideologije, kako »socijalističke« (progresivne), tako i »građanske« (konzervativne), kao sredstva vladanja jest, dakako, u tome da podanike drži u pokornosti i namijenjena je poglavito potonjima. »Ideologija kao instrument monopolističkog upravljanja socijalnog ponašanja mora, ponajprije, ispunjavati dva zadatka: ona mora osposobiti centar vladanja da isključivo i obavezno odlučuje o društveno relevantnim vrijednostima i normama, što se realizira u obliku tumačenja kodificiranih praznih formula. Osim toga, ona mora osposobiti centar vladanja da društvu predoči sheme za tumačenje stvarnosti. O učinku ideologije na ova dva polja bitno ovisi kapacitet upravljanja centra vladanja (pri čemu ideologija može biti efikasna onoliko koliko joj uspije da monopolistički kontrolira cjelokupnost društvene komunikacije (...).« ¹⁴

Službeno proklamirana ideologija nameće se podanicima putem propagandne mašinerije. »Propaganda je, drugim riječima, samo instrument, mada možda najvažniji (...) naprotiv teror je prava bit totalitarne vladavine«. ¹⁵ Masovnom primje-

¹³ Križan, Mojmir, *Tipovi podružvljavanja i redefinicija jugoslavenskog ustavnog poretka*, Dometi, Rijeka, 1989, 5, str. 373.

¹⁴ Kielmansegg, Graf Peter, *Krise der Totalitarismustheorie?*, Zeitschrift für Politik, München, 1974, 4, str. 327.

¹⁵ Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1955, str. 548.

nom terora stanovništvo se u totalitarnom poretku boljševičkog tipa razbija u atomizirane i »apsolutno izolirane individue«. U atmosferi straha i općeg nepovjerenja prestaju funkcionirati veze unutar obitelji, među prijateljima i poznanicima.¹⁶ Zbog egzistencijalne ugroženosti, odnosno osjećaja nemoći podanici su u SSSR-u 30-ih godina, ali naravno i kasnije, masovno prakticirali javnu glumu (»ketman«).¹⁷ Prakticirati »ketman« značilo je koliko-toliko zaštititi se od opasnosti koja je stalno prijetila. Javno se stoga govorilo i ponašalo onako kako je to vladodržcima konveniralo, a intimna uvjerenja su se, naravno, zatamnivala. Glumeći društveno poželjno ponašanje, podanici su nerijetko bili prisiljeni vršiti svojevršno nasilje nad svojim pravim, intimnim uvjerenjima. Taj tip ponašanja uzrokovao je »goli strah« (Milosz).

U općoj psihozi straha staljinistički poredak vodi permanentnu borbu protiv »neprijatelja«. Borba protiv neprijatelja je *condicio sine qua non* održanja takvog modela političkog ustrojstva. Vladajućem poretku su neprijatelji potrebni jer bez njihova postojanja nije moguće postići jedinstvenost i monolitnost. »Stalno isticanje da postojeći poredak ugrožavaju brojni i opasni neprijatelji predstavlja najbolji izgovor za upotrebu merâ državne prinude protiv onih pojedinaca koji ne dele mišljenje vladodržaca ili dovode u pitanje neograničenost trajanja njihovog monopola vlasti (...) Neprijatelj je ono suprotstavljeno drugo bez kojeg i ono prvo — monopolisana arbitrarna vlast — ne može da postoji.«¹⁸ Stoga, ako neprijatelja nema, a u pravilu je bilo tako, valja ga izmisliti. U staljinističkom poretku nerijetko su pojedine kategorije stanovništva bile proglašavane »objektivnim« neprijateljima. »Zbog toga je pojedinac bez ikakve subjektivne krivice mogao da bude gonjen, kažnjavan, pa i ubijen zbog same pripadnosti ovim neprijateljskim grupama.«¹⁹ Represivne institucije staljinističke države su zato veću pažnju u istrazi poklanjale činjenici pripadnosti pojedinca ovoj ili pak onoj klasi ili obrazovanju, nego dokazima o njegovoj eventualnoj krivici. Vladodržci su tijekom 60-ih i 70-ih godina »izumili« novu metodu eliminiranja političkih neistomišljenika, naime, njihovo nasilno hospitaliziranje u »ludnicama tajne policije«.²⁰

Kao bitan princip staljinistički ideolozi nastoje nametnuti princip nesebične predanosti pojedinca »višim« ciljevima države, odnosno »socijalističke domovine«. To im nerijetko i uspijeva zahvaljujući potpunoj kontroli sredstava masovne komunikacije, te »specifičnim strukturama ličnosti«. Ruski mužik (dakako, ne samo ruski), kroz stoljeća je sustavno »treniran« da mirno podnosi autokratsku vladavinu. Staljinistički poredak se stoga i mogao održati niz decenija.

U tom kontekstu valja uputiti na značaj koji se poklanja odgojnom radu — koji je »glavni zadatak ideološkog rada partije« — a svrha mu je stvaranje »novog čovjeka«, »marksističko-lenjinističkog pogleda na svijet«. Sustavno »odgajanje« podanika u duhu »marksizma—lenjinizma« počinje, naravno, od školskih klupa. Po mišlje-

¹⁶ Usp. *ibid.*, str. 521.

¹⁷ Usp. Milosz, Czesław, *Zarobljeni um*, BIGZ, Beograd, 1985, str. 63—89.

¹⁸ Čavoški, Kosta, *O neprijatelju*, 2. izd. Prosveta, Beograd, 1989, str. 224—225.

¹⁹ *Ibid.*, str. 179.

²⁰ Fehér, Ferenc et al, *Diktatura nad potrebama*, Rad, Beograd, 1986, str. 260.

nju sovjetskih ideologa, borba »komunističke ideologije« protiv »buržoazke« mora se voditi svim sredstvima. Ponašanje koje službenom predstavlja aberaciju od zvanično usvojenog puta i suprotstavlja se »kretanju naprijed«, bez »sazaljenja« se korigira, pa čak i »silom«. ²¹ Marx, međutim, u pogledu odgoja građana zastupa dijame-tralno suprotan stav. U kontekstu kritike Gothskog programa on izrijeckom odbacuje mogućnost da se država (partija) postavi za odgajatelja naroda, pa čak i u slučaju da se radi o proleterskoj državi budućnosti. »Naprotiv, vlada i crkva treba da budu podjednako isključene od svakog utjecaja na školu.« ²²

Staljinistički ideolozi u cilju autolegitimacije porotka inzistiraju, među ostalim, na sintagmi »diktatura proleterijata«. Naime, »diktatura proleterijata« je, pored, primjerice, vodeće (avangardne) uloge komunističke partije u društvu, demokratskog centralizma — osnovnog organizacijskog načela u radu partije, planske privrede, bila jedan od sakrosančnih pojmova u ideologiji »marksizma—lenjinizma«. Tijekom sedamdeset i više godina u SSSR-u, a više od četrdeset godina u ostalim zemljama s boljševičkim modelom političkog ustrojstva, uspostavljena je diktatura u ime proleterijata, odnosno diktaturu je obnašao partijski vrh (centralni komitet i politbiro) koji je na raspolaganju imao aparat »apsolutno poslušnih ljudi« (u prvom redu vojsku i policiju). S pravom se stoga upućuje na činjenicu da se u »realsocijalističkim« zemljama prije može govoriti o partijskoj (partija je u tim porecima suverena, a ne narod!) nego o narodnoj vojsci, s obzirom na poziciju komunističke partije unutar političko-upravnog sistema. Valja imati na umu postojanje partijskih organizacija u vojnim jedinicama, što omogućuje privilegiranu poziciju, donedavno, jedine dopuštene političke organizacije u političkom sistemu. Stoga su, čini se, neargumentirane teze o tome da su »diktatura proleterijata« i »vodeća uloga partije« proklamirane u zemljama Istočne Europe kao »optimalna politička forma« samo u prvim poratnim godinama (1948—53), u vrijeme »izraženog staljinizma«. ²³ Staljinova doktrina je pritom, dakako, bila temelj za samoopravdanje vlasti partijskog vrha. Koje su osnovne postavke staljinističke teorije države u tzv. prijelaznom razdoblju? Državu je Staljin poimao instrumentalistički. »Država je mašina u rukama vladajuće klase za ugušivanje otpora njenih klasnih protivnika.« ²⁴ Takvo poimanje države prisutno je, međutim, i kod pojedinih jugoslavenskih teoretičara. Država se, naime, definira kao »organizacija klasnog nasilja«. Paradigmatično poimanje države kao »izvršnog odbora« buržoazije implicate je prisutno u radovima Olega Mandića, pobornika »dijamata« u jugoslavenskoj sociološkoj znanosti. Prema Mandiću, valja imati »na umu činjenicu da je državni aparat sredstvo kojim se ostvaruju interesi one konkretne eksploatorske klase ili onog njezina dijela s kojim je povezan.« ²⁵ Instrumentalističko poimanje

²¹ Tako npr. Čujev, I. A., »Komunistički odgoj radnih ljudi — glavni zadatak ideološkog rada Partije«, u: Pulišelić, Stjepan, *Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema*, Naprijed, Zagreb, 1977, str. 402—427.

²² Marx, Karl, *Kritika Gotskog programa*, u: MED, Prosveta, Beograd, t. 30, 1979, str. 26.

²³ Npr. Lamentowicz, Wojtek, »Problem legitimizacije u socijalističkim društvima«, *Gledišta*, Beograd, 1986, 1—2, str. 141.

²⁴ Staljin, *op. cit.*, str. 33.

²⁵ Mandić, Oleg, *Opća sociologija*, 2. izd. Informator, Zagreb, 1975, str. 265.

države koje je inherentno Mandićevoj poziciji dolazi do izražaja i u drugim radovima u kojim je tematizirao problematiku države. »Aparat državne vlasti, tj. profesionalno činovništvo ili birokracija (...) se nalazi u rukama neke od frakcija ekonomski najjače klase. Ta se frakcija njome služi da ostvari vlastite interese i da kao opće ciljeve čitava društva nametne vlastite ciljeve drugim frakcijama iste klase i ostalim konkretnim klasama.«²⁶ Mandić nalazi suštinu države u klasnoj prinudi, koja je klasna stoga jer »služi interesima one osnovne klase koja u državi raspolaže sredstvima za proizvodnju.«²⁷ Slični stavovi spram države mogu se pronaći u radovima drugih jugoslavenskih sociologa. »Prema marksističkom shvaćanju država je organizacija s monopolom fizičkog nasilja u rukama vladajuće klase za obranu i unapređenje njenog posebnog klasnog interesa.«²⁸ Iz određenja države kao »organizacije klasnog nasilja« logično slijedi i podjela na određene tipove država, odnosno na robovlastničku, feudalnu, kapitalističku i socijalističku. Takvo poimanje države ne uzima, među ostalim, u obzir činjenicu da država predstavlja posebnu instituciju vlasti koja je različita od masa. Naime, pojavom imovinske nejednakosti, koja je dovela do raspada starog gentilnog uređenja, došlo je do postupnog etabliranja državnog aparata koji se sve više otuđivao od društva, s osnovnim zadatkom da sukob između interesno suprotstavljenih društvenih grupa drži u granicama poretka. Do otuđivanja državnog aparata od masa dolazi poglavito u situaciji birokratske vlasti, odnosno u onim slučajevima u društvu kada se vlastodršci, raskinuvši vezu s masovnom političkom podlogom, održavaju na vlasti pretežno ili isključivo uz pomoć policijskog i vojnog aparata.²⁹ Opasnost pojave birokratske vlasti najveća je upravo u tzv. politički prijelaznim razdobljima, kada stare društvene grupe gube dominantne pozicije moći u sistemu, a nove, pak, te pozicije nisu u dovoljnoj mjeri zauzele.

U skladu s tim fundamentalnim stavom spram države, diktatura proletarijata se, prema Staljinu, »ni u čemu« ne razlikuje od diktature drugih klasa. Naime, proleter-ska država je mašina za »ugušivanje« otpora buržoazije. Postoji, međutim, *differentia specifica* proleTERSKE državnosti spram ostalih klasnih država koje su postojale u povijesti. Bitna i odlučujuća razlika proleTERSKE spram ostalih diktatura jest u tome što je to diktatura »eksploatirane većine nad eksploatatorskom manjinom«. Takvo poimanje države Staljina dovodi i do određenja diktature proletarijata kao »zakonom neograničene« i na nasilje oslonjene vladavine »proletarijata nad buržoazijom«. Diktatura proletarijata je neophodna, prvo, stoga jer je ona *condicio sine qua non* za slamanje otpora »spahija i kapitalista«, koji su zahvaljujući revoluciji izgubili vlast, a također i zbog »likvidiranja« njihova pokušaja da ponovo uspostave vlast kapitala. Drugo, neophodna je i zbog organiziranja izgradnje u »duhu okupljanja svih trudbenika oko proletarijata« i realizacije jednog od osnovnih ciljeva revolucije, a to je »likvidacija«, odnosno »uništenje« klasa. Treće, diktatura proletarijata je nužna i zbog borbe protiv vanjskih neprijatelja, naime, za borbu protiv imperijaliz-

²⁶ Mandić, Oleg i Sokol, Smiljko, *Država*, Informator, Zagreb, 1977, str. 44.

²⁷ *Ibid.*, str. 41.

²⁸ Pulišelić, *Osnove sociologije*, Narodne novine, Zagreb, 1976, str. 299.

²⁹ Usp. Pusić, Eugen, *Nauka o upravi*, Školska knjiga, Zagreb, 1975, str. 83.

ma. Središnju ulogu u mehanizmu diktature proletarijata Staljin je namijenio komunističkoj partiji, koju drži za »vodeći odred«, odnosno »organizirani odred« radničke klase. »Partija kao jedinstvo volje, nespojivo je s postojanjem frakcija. Izvojevanje i održavanje diktature proletarijata nemoguće je bez partije, jake po svojoj monolitnosti i željeznoj disciplini. Ali željezna disciplina u partiji ne može se zamisliti bez jedinstva volje, bez potpunog i bezuvjetnog jedinstva akcije svih članova partije. To, razumije se, ne znači da se time isključuje mogućnost borbe mišljenja u partiji (...). Ali kad je borba mišljenja završena, kritika iscrpljena, i odluka donesena, jedinstvo volje i jedinstvo akcije svih članova partije jest onaj neophodno potrebnii uvjet bez kojeg se ne može zamisliti ni jedinstvena partija, ni željezna disciplina u partiji.«³⁰

Za razliku, primjerice, od Marxa, koji je za tzv. političko prijelazno razdoblje predvidio nužnost prevladavanja političke alijenacije, Staljin je prijelazno razdoblje i diktaturu proletarijata shvaćao kao postojanje centraliziranog državnog aparata s apsolutno dominantnom ulogom partije. Partija se u staljinističkoj koncepciji javlja kao »usmjeravajuća sila« koja preko različitih trasmisija (poluga), primjerice sindikata, savjeta, saveza omladine, kooperacija, ostvaruje diktaturu »u ime« proletarijata. Masovne organizacije proletarijata, ne mogu, dakako, donijeti nijednu relevantniju odluku, a da to prethodno nije odobrilo partijsko vodstvo, odnosno bez »direktive« partije. »U tom smislu moglo bi se reći da je diktatura proletarijata, u suštini, 'diktatura' njegove avangarde, 'diktatura' njegove partije kao osnovne rukovodeće snage proletarijata.«³¹ Načelo efikasnosti tako etabliranog mehanizma je fundamentalno i njemu je, dakako, sve podređeno.

Unatoč priznanja da u Sovjetskom društvu 30-ih godina više nisu postojale antagonistički suprotstavljene klase, nego da postoje »dvije klase«, radnici i seljaci, koje su »jedna drugoj prijateljske«, Staljin kao vrstan »dijalektičar« pronalazi opravdanje za daljnje jačanje državnog i partijskog aparata. Argument je pronađen u »kapitalističkom okruženju.«³² Staljin se bez milosti obračunavao s onim snagama unutar partije koje su inicirale i na dnevni red stavile nužnost ograničavanja državnog represivnog aparata, odnosno tražile njegovo postupno slabljenje. Tako, primjerice, sumirajući rezultate prvog petogodišnjeg plana, on je napao članove partije koji su se zalagali za slabljenje državne vlasti nazivajući ih »izrodima« i »dvoličnjacima«. Takve, naravno, »treba tjerati van iz partije«. U tom kontekstu on je branio tezu da »odumiranje države neće doći preko slabljenja državne vlasti, već preko njezina maksimalnog jačanja.«³³ Staljinističku koncepciju, dakle, bitno olakšava posvećena obogotvorenje države, odnosno odlaganje prevladavanja državnosti u kantovsku lošu beskonačnost. Za vrijeme Staljinove vladavine etabliran je moćan državno-partijski aparat koji je, zbog odsustva osnovnih kontrolnih mehanizama, služio vlastodršcu za obračun s izmišljenim ili stvarnim političkim protivnicima. Tijekom niza desetljeća primjenom državnog terora narod je razbijen u masu, a strah je bio

³⁰ Staljin, *op. cit.*, str. 81.

³¹ *Ibid.*, str. 137.

³² *Ibid.*, str. 659.

³³ *Ibid.*, str. 436.

osnovom stabilnosti totalitarnog poretka. Vjerojatno se nikad neće moći utvrditi točan broj likvidiranih u masovnim čistkama, kao i onih koji su preminuli zbog nepodnošljivih životnih uvjeta u sistemu GULAG-a.³⁴ Procjene variraju od deset pa do čak četrdeset milijuna izravnih ili neizravnih žrtava državnog terora.

Staljinistički ideolozi opetovano inzistiraju na nužnosti brze elektrifikacije i industrijalizacije zemlje (poznata je, uostalom, Lenjinova teza da je sovjetska vlast plus elektrifikacija zemlje jednako socijalizam). Jedna od temeljnih »deviza« od Staljina do Hruščova bila je »stići i presteći Ameriku«, odnosno »preteći ekonomsku razinu kapitalističkih zemalja.«³⁵ Hruščov je čak bio predvidio točan datum (1980) kada će se u Sovjetskom Savezu izgraditi visoko razvijeno komunističko društvo. Pritom se, dakako, prednost daje teškoj industriji, odnosno odjelu I (proizvodnja sredstava za proizvodnju). Odjel II (proizvodnja sredstava za potrošnju), dakle, proizvodi koji su neophodni za standard stavnštva, bio je manje-više zanemaren. Ideologijski se je nastojalo, u kratkom vremenu, »preskočiti« čitavu jednu povijesnu epohu u razvoju. »Sovjetski se sistem doima kao još jedan 'zakasnjeli' koji, nakon dugog razdoblja otegnute zaostalosti, preskače« nekoliko razvojnih stadija, dostižući opći trend kasnoindustrijskog društva i nemilosrdno hitajući na njegovo čelo. Preskočeni su studiji prosvijećenog apsolutizma i liberalizma, slobodnoga konkurentskog poduzetništva, zrele kulture srednje klase s njenim individualističkim i humanitarnim ideologijama. Napor da se u rekordnom vremenu i iz nazadnosti stanja dosegne stupanj razvijenih industrijskih zemalja vodio je k izgradnji i upotrebi ogromnoga proizvodnog aparata u kojem je sistem vladanja i reguliranja nespojiv s individualističkom racionalnošću i liberalizmom. Tu su korijeni nemilosrdne borbe sovjetskog marksizma protiv liberalnih i idealističkih elemenata 'buržoaskih ideologija'; borba odražava društvenu organizaciju proizvodnih snaga koje su više oruđe vlasti nego oslobađanja.«³⁶ Ideolozi, naravno, pritom »zaboravljaju« da dostizanje zapadnih, industrijski visoko razvijenih zemalja u ekonomskim pokazateljima, ne znači ujedno i bitno novu kvalitetu socijalizma. »Puni želuci«, odnosno visok životni standard, samorazumljive su pretpostavke od kojih valja poći u izgradnji »novog kulturnog svijeta.«³⁷ Orijehtacija na »totalnu industrijalizaciju« imala je, dakako, katastrofalne posljedice po okoliš u zemljama Istočne Europe.³⁸ Prema prvim procjenama za saniranje štetnih posljedica tzv. prljave industrije samo u bivšoj Istočnoj Njemačkoj trebat će uložiti nekoliko stotina milijuna maraka.

Podržavljenjem (nacionalizacijom) sredstava za proizvodnju i eliminiranjem kapitalističkog oblika privatnog vlasništva, po ideologijskom samorazumijevanju, novi poredak se nastoji prikazati kao beskonfiktan i neeksploatatorski. Tako je, primjerice, Staljin 30-ih godina elaborirao tezu da su parazitske klase u SSSR-u »likvidira-

³⁴ Usp. Solženjicin, Aleksandar, *Arhipelag Gulag*, Rad, Beograd, t. 1—3, 1988.

³⁵ Staljin, *op. cit.*, str. 631.

³⁶ Marcuse, Herbert, *Sovjetski marksizam*, Globus, Zagreb, 1983, str. 68—69.

³⁷ Schumpeter, Joseph, *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Globus, Zagreb, 1981, str. 217.

³⁸ Usp. o tome, npr., Supek, Rudi, *Ova jedina zemlja*, 2. izd., SNL, Zagreb, 1978.

ne« i stoga je rad radnika i seljaka »slobodan od eksploatacije«. Prihodi koje su prije revolucije ubirali eksploatatori ostaju sada u rukama trudbenika. Eliminirana je nezaposlenost — »bič radničke klase«. Dok u kapitalističkim zemljama milijuni nezaposlenih trpe oskudicu, u SSSR-u više nema radnika bez radnog mjesta i zarade. »Uništenje eksploatacije, uništenje nezaposlenosti u gradu, uništenje bijede na selu, to su takve historijske tekovine u oblasti poboljšanja materijalnog položaja trudbenika, o kakvima radnici i seljaci 'najdemokratskijih' buržoaskih zemalja ne mogu čak ni sanjati.«³⁹ Novi poredak je, doduše, uspio, u razmjerno dugom razdoblju, osigurati relativno stabilan sistem cijena za niz artikala koji su nužni za standard, poput, primjerice, struje, plina, prijevoza itd. Taj pokušaj negativne legitimacije poretka bio je djelatan sve do pojave države blagostanja na Zapadu, kada se socijalnom politikom štite svi slojevi pučanstva od socijalne i ekonomske nesigurnosti. No, na daleko višoj civiliziranoj razini nego u zemljama »realnog socijalizma«. Prednost vlastitog poretka spram zapadnoevropskih poredaka također se nastojalo argumentirati punom zaposlenošću i sigurnošću radnog mjesta. Čini se da je takav »komunistički način života« (Zinovjev) i odgovarao velikom broju pripadnika raznih društvenih slojeva, pa čak i manuelnim radnicima.⁴⁰

Neki autori u tematiziranju problema legitimiteta »narodne vlasti« u postrevolucionarnom razdoblju upućuju s pravom na potrebu temeljitog studiranja povijesti zemalja Istočne Evrope. Pojam Istočna Evropa se, naime, može ispuniti najrazličitijim sadržajima. Tako je u nekim zemljama (npr. Čehoslovačka) predrevolucionarna struktura bila više »zapadnoevropska« nego u nekim »zapadnim« zemljama (npr. SR Njemačka). Odnos stanovništva spram nove vlasti u većini zemalja »realnog socijalizma« bio je bitno drukčiji nego u Sovjetskom Savezu. Za potonje je revolucija — i njezini rezultati — bila sastavni dio njihove vlastite povijesti. To, međutim, nije bio slučaj u drugim zemljama »realnog socijalizma« u kojima boljševički sistem nije bio rezultat njihove vlastite volje.⁴¹ U Poljskoj, međutim, prema Werblanu, novu vlast unatoč tomu što je bila vlast manjine, stoga jer je realizirala osnovne nacionalne interese, većina stanovništva relativno brzo prihvatila. »Značajnu ulogu imala je tu i atmosfera organskog rada koja je proizlazila iz instinktivne težnje prevladavanja ratnih bioloških gubitaka, korištenja šanse industrijalizacije, kao i mogućnosti društvenog, civilizacijskog i kulturnog napretka.«⁴² Tijekom 35 poslijeratnih godina društveno priznanje »narodne vlasti« različito se ostvarivalo. Kada je u Poljskoj u listopadu 1956. godine Gomulka došao na vlast, imao je »gotovo bezuvjetnu podršku« naroda. Slično je bilo nakon zaokreta u prosincu 1970. godine. »Novo« rukovodstvo je, naime, uživalo *de facto* plebiscitarnu podršku. Tijekom 70-ih godina vlastodršci su nastojali ojačati svoje pozicije i zadobiti podršku realizacijom »spek-

³⁹ Staljin, *op. cit.*, str. 502.

⁴⁰ Usp. Zinovjev, Aleksandar, *Svijetla budućnost*, Globus, Zagreb, 1986.

⁴¹ Usp. Vajda, Mihály, »Realni socijalizam u svjetlosti tradicije«, *Marksiistička misao*, Beograd, 1983, 2, str. 201—202.

⁴² Werblan, Andrzej, *Spor oko granica vlasti*, Kulturni radnik, Zagreb, 1981, 3, str. 109.

takularnih rezultata« u privrednom razvoju i podizanju životnog standarda stanovništva. No, nisu se ostvarili očekivani efekti. Vlastodršci su nadalje nastojali ostvariti savez s nepartijcima i katoličkom crkvom. Model koegzistencije države i crkve poglavito 70-ih godina, drži Werblan, predstavljao je dragocjeno dostignuće NR Poljske. Vlasti u Poljskoj također su, unatoč velikim greškama u poljoprivrednoj politici, uvažavale specifičnosti poljskoga sela i tradiciju individualne poljoprivrede. Vlast se, međutim, temeljila na relativno uskom krugu ljudi (članovi PURP-a), a pristup obnašanju funkcija vlasti nepartijcima je bio sustavno onemogućavan. Poput ostalih zemalja »realnog socijalizma« i u Poljskoj je vladajuća vrhuška »zatvarala oči« pred pravim stanjem zbilje ili je pak na negativne pojave reagirala sa znatnim zakašnjenjem. »To je vodilo paradoksalnoj situaciji. Sve slabija podrška sužavala je granice mogućnosti vlasti, trebalo je da vodi oprezu i napuštanju onih planova, koji su bili teško ostvarivi. Međutim, dešavalo se suprotno. Upravo u razdobljima kada je društveno priznanje slabilo, djelatnost vlasti pokazivala je znake sigurnosti i voluntarizma, kako na polju propagande tako i u političkom i privrednom odlučivanju.«⁴³

Kao novi izvor pseudolegitimacije (Bahro) 50-ih i 60-ih godina u zemljama Istočne Evrope služio je geopolitički argument, naime, prijetnja sovjetske vojne intervencije, a također odluke zemalja Zapada kojima se priznaju vlade istočnoevropskih zemalja i geopolitička zbilja podijeljene Evrope (tzv. međunarodni izvor legitimiteta). »Geopolitički realizam postao je osnovna forma negativne legitimizacije (...). Argumenti geopolitičkih realista ne osporavaju ograničenje suvereniteta socijalističkih zemalja, i ne opozivaju na pozitivne ciljeve i vrednosti marksizma—lenjinizma (...). Sledbenici realističkog opravdanja sistema tvrde da svaki zahtev za većom samostalnošću od SSSR-a i svaki korak prema parlamentarnoj demokratiji ugrožavaju mir u Evropi i izazivaju Sovjetski Savez da vojno interveniše. Navode da je rat protiv Sovjetskog Saveza i zemalja Varšavskog ugovora nemoguće dobiti.«⁴⁴

Tradicija je bila također značajan izvor samoopravdavanja vlasti partijskog vrha u socijalističkim porecima. Pretpostavka za uporabu tradicije kao sredstva autolegitimacije jest, dakako, protek određenog vremena od uspostave novog poretka. U SSSR-u je, primjerice, upotreba tradicionalne autolegitimacije postala aktualna 50-ih godina, napose poslije Staljinove smrti. Kombinirale su se dvije tradicije, ruska (nacionalna) tradicija i tradicija sovjetske vladavine od 1917. nadalje.⁴⁵ Prema Hellerovoj, žestok otpor Hruščovljevoj destalinizaciji partijsko vodstvo nije pružalo zbog svoje »staljinističke vjere«, nego stoga jer bi ispitivanje zločina koji su počinjeni za vrijeme Staljinove tiranije dovelo u pitanje tradicionalnu legitimaciju. Ne smije se, međutim, pritom apstrahirati ni od staljinističkog naslijeda u svijesti aparatčika. Hellerova u analizi legitimacijske krize socijalističkih poredaka polazi od Weberova poimanja političkog legitimiteta. Upućuje, naime, na dva uvjeta koje je potrebno, prema Weberu, ispuniti da bi poredak bio legitiman. Poredak mora dio podanika

⁴³ Usp. *ibid.*, str. 110—114.

⁴⁴ Lamentowicz, *op. cit.*, str. 143.

⁴⁵ Usp. Feher et al, *op. cit.*, str. 222.

akceptirati kao obvezujući, a drugi pak dio podanika vladajućem političkom poretku se ne suprotstavlja alternativnim poretkom. Agnes Heller drži da su u SSSR-u ispunjena oba uvjeta i stoga se sovjetski politički poredak može smatrati legitimnim, pa čak i ako samo članovi KPSS ili »samo rukovodeća partijska tijela« smatraju poredak primjerenim i obvezujućim. Nema, međutim, »nikakvih masa« koje bi postojećem poretku suprotstavile alternativni model. Bitno je drukčija situacija u Čehoslovačkoj, Poljskoj i Mađarskoj. S jedne strane, broj subjekata koji legitimiraju poredak je malobrojan (ograničen je na vladajuću elitu), s druge strane većina podanika u navedenim zemljama ima predodžbu o alternativnom poretku. U pitanju je zapadnoeuropska ili sjevernoamerička liberalno-pravna država. Stoga su te zemlje u permanentnoj krizi legitimacije.⁴⁶

Masovna lojalnost i podrška novom sistemu dominacije nastojala se osigurati stvaranjem umjetne karizme partijskih vođa (npr. Lenjina, Staljina, J. B. Tita, Mao Zedonga, Castra). Budući da su komunističke partije »organizacije karizmatskog tipa« (Pusić) s vrlo jakim ideologijskom orijentacijom i emocionalnom vezanošću članova za partijske vođe, pojava kulta ličnosti je inherentna sovjetskom tipu političkog ustrojstva, odnosno logična je posljedica djelovanja totalitarnog, jednopartijskog sustava. Sovjetski ideolozi, međutim, pojavu kulta ličnosti ne drže inherentnom tom modelu političkog ustrojstva. Takvu »devijaciju« drže, naime, kratkotrajnom pojavom. Tako je, primjerice, Hruščov u tajnom referatu na zatvorenoj sjednici XX. kongresa KP SSSR-a pojavu Staljinova kulta ličnosti poglavito vezao za njegove karakterne osobine. Pritom je zanemario sistemske pretpostavke koje su omogućile takvu pojavu. Valja, dakle, propitati društvene uvjete koji su doveli do kulta vođe, a oni su postojali i prije Lenjinove smrti.⁴⁷ »Osobne kvalitete i dobre namjere (vođe) ne mijenjaju situaciju. Unatoč Lenjinovom osobnom protivljenju, posljednjih godina njegova žitova rodio se kult njegove ličnosti koji je kasnije jačao dostigavši vrhunac u odluci bez presedana, naime, da se podigne mauzolej za čuvanje njegovih balzamiranih posmrtnih ostataka. Povijest Staljinovog, Hruščovljevog i Brežnjevljevog kulta ličnosti pokazuje kako djeluju mehanizmi proizvodnje kultura i kako će se vjerojatno i dalje razvijati. Apsolutna moć aparata nalazi svoje najadekvatnije otjelovljenje u osobnoj moći Vođe koji djeluje u ime aparata, a provodi svoju volju.«⁴⁸

S druge strane, budući da se u pravilu radilo o zemljama koje su kulturno, etnički, politički i ekonomski heterogene, svjesno se potenciralo karizmatski potencijal pojedinih ličnosti koje su u sebi nerijetko inkarnirale duh zajedništva. Karizma partijskih vođa, poglavito u onim zemljama u kojima su realizirane autohtone revolucije (primjerice, SSSR, Kina, Jugoslavija) pokazala se kao optimalno sredstvo integracije heterogenih političkih zajednica. U SSSR-u je tako Staljinova karizma bila dominantno sredstvo autolegitimacije tijekom 30-ih pa do sredine 50-ih godina. Po-

⁴⁶ Usp. *ibid.*, str. 203—204.

⁴⁷ Usp. Krešić, Andrija, *Kritika kulta ličnosti*, Vuk Karadžić, Beograd, 1968, str. 19.

⁴⁸ Zaslavski, Viktor, *Neostaljinistička država*, Naprijed, Zagreb, 1985, str. 15.

slije 1945. teror nije imao razmjere iz 30-ih godina, u vrijeme dominacije »terorističko totalitarnog sistema« koji se samolegitimirao karizmom vođe.⁴⁹ U Jugoslaviji je pak kult ličnosti J. B. Tita poglavito došao do izražaja tijekom 70-ih godina. »U godini proslave 85. rođendana J. Broza bilo je pravilo da se 'vođa' svakodnevno mora pojaviti na TV-ekranu, makar kojim povodom; nije bilo novina ili periodičnih publikacija koje nisu štampale prigodne članke; na svim značajnijim sednicama državni su govori posvećeni 'istorijskoj veličini vođe' i obeležavanju njegovog perioda (od 1937. godine nadalje) kao jedino ispravnog puta, bez grešaka i kolebanja.«⁵⁰ Opća kriza i dezintegracijski procesi unutar jugoslavenskog društva bjelodano, međutim, pokazuju koliki je značaj ličnost J. B. Tita imala za integraciju heterogene političke zajednice kakva je jugoslavenska. Bitno nadnacionalni karakter njegove karizme omogućio je u razdoblju od 35 godina manje ili više uspješno funkcioniranje i stabilnost jugoslavenskog političkog sistema. Titovom smrću pokazala se nesposobnost poretka da pronađe alternativne mehanizme koji bi bili optimalna zamjena njegovoj karizmi.

Snažnoj afektivnoj vezanosti podanika za partijske vođe u socijalističkim porecima značajan doprinos daju masmediji, putem kojih se omogućuje uspješna manipulacija emocijama i psihom mase podanika. Njihova uloga je naročito potencirana u situaciji kada se putem njih ne mogu artikulirati alternativni svjetonazori, odnosno drukčiji idejni sustav. Tako je Staljinova smrt izazvala masovnu histeriju u Sovjetskom Savezu. Ceremoniji pokopa je prisustvovalo više od milijun ljudi, a među njima su nedvojbeno bili i oni čiji su rođaci izgubili glavu u režiranim sudnjima ili pak u GULAG-u. Staljinovu smrt je, međutim, veći dio pučanstva doživljavao kao »smak svijeta«, odnosno kao slom poretka. »Sve je dovedeno u krajnju zavisnost od misli i volje jednoga jedinoga čovjeka (...), svaki uspjeh zemlje je uspjeh vrhovnog vođe, a promašaji i porazi padaju na leđa drugih (...) koji se usuđuju da misle i postupaju po sopstvenoj svijesti i savjesti. Stvara se ogromna distanca između svemogućeg, sveznajućeg itd. vrhovnog rukovodioca i običnog nemoćnog smrtnika — građanina koji pravovjerno, 'pravilno' postupa jedino ako riječju i djelom veliča nedostižnu veličinu najvećeg 'organizatora i inspiratora svih naših pobjeda'. To je socijalna atmosfera mita o Staljinu.«⁵¹

Pored moćne propagandne mašine uspješna manipulacija emocijama podanika postizavana je zahvaljujući činjenici da se uglavnom radilo o ruralnom stanovništvu (u većini socijalističkih zemalja 80% populacije je prije revolucije živjelo na selu). Podanicima seljačkog podrijetla su karizmatičke političke ličnosti (npr. Lenjin, Staljin, Mao Zedong, Tito) nametane kao surogat za kršćanskog boga, a to, zahvaljujući, među ostalim, niskom kulturnom i obrazovnom nivou stanovništva, nije bilo teško postići. Tako, primjerice, prema popisu stanovništva iz 1981. godine, čak više od 50% jugoslavenske populacije starije od 15 godina nema završenu osmogodišnju

⁴⁹ Usp. Feher et al, *op. cit.*, str. 217.

⁵⁰ Golubović, Zagorka, *Kriza identiteta savremenog jugoslovenskog društva*, Filip Višnjić, Beograd, 1988, str. 281.

⁵¹ Krešić, *op. cit.*, str. 30.

školu. Nadalje 12% populacije je nepismeno, a 22% je »funkcionalno nepismeno« (nema završena četiri razreda osnovne škole). Na mjesto klasične religije došla je zamjena u vidu svjetovne religioznosti. Identifikacija podanika sa »svemoćnim likom vode« imala je, među ostalim, funkciju psihološkog nadomjestka za slabosti »vlastitog ja« koje je bez »sveznajućeg i svemoćnog vode« nesposobno samostalno upravljati vlastitim životom. U pitanju je, dakako, tip totalitarnog karaktera. »Za krutost totalitarnog karaktera bitna je njegova privrženost autoritetu — slijepo, zagriženo (...) priznavanje svega onog što postoji, što posjeduje moć. Naglasak se stavlja na uvijek važeće konvencionalne vrijednosti, kao što su vanjsko korektno ponašanje, uspjeh, marljivost, radna sposobnost, fizička čistoća, zdravlje i konformističko, nekritičko ponašanje. Ti ljudi neprestano misle i osjećaju hijerarhijski (...) da bi se imao osjećaj da su netko ili nešto, tim je osobama potrebno da se identificiraju s danim poretkom, a to radije se identificiraju što se taj poredak pokazuje strožim i moćnijim. Iza toga stoji velika slabost vlastitog ja, koje se više ne osjeća dorašlim zahtjevima za samoodređenje s obzirom na sve-moćne duševne snage i institucije.«⁵²

3. U Jugoslaviji je pak »ideologija samoupravljanja« od 1950. godine nedvojbeno imala bitan značaj u traganju za novom osnovom legitimiteta poretka s onu stranu boljševičkog. No, samoupravljanje je uvedeno kao puki dodatak instituciji političke vlasti čiji monopol nikad nije ozbiljno doveden u pitanje, a ne kao istinska alternativa postojećoj hijerarhijskoj vlasti. »Nasuprot koncepcijama samoupravljanja kao spontane samoorganizacije i asocijacije radnika koja proizvodi nov društveni poredak, nastalim u proleterskim gibanjima i revolucijama početkom ovoga stoljeća (...) u Jugoslaviji je samoupravljanje otpočetak koncipirano i prakticirano kao instrument atomiziranja društva, dakle, razbijanja klasnog i svakog drugog nezavisnog društvenog subjektiviteta.«⁵³

Dajući niz prava radnicima na razini poduzeća partijski vrh, međutim, *de facto* odustaje od obveza koju je preuzeo podržavljenjem kapitalističkog oblika privatnog vlasništva u prvim poratnim godinama (Zakoni o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća iz 1946. i 1948. godine). Osviještena je, naime, činjenica da partijsko-državni aparat nije u stanju realizirati preuzete obveze zadovoljavanja vitalnih potreba (zapošljavanje, smještaj, obrazovanje itd.) pučanstva. Tijekom 50-ih, a napose 60-ih, u Jugoslaviji je stoga etabliran »hibridni poredak« (Prpić) u kojem je partijsko-državni aparat zadržao niz prava vlasništva u privrednim organizacijama. »Propisana je organizacija poduzeća, načela raspodjele ukupnog prihoda i zadržana mogućnost intervencije u odnose u poduzeću i kontrola personalne politike. Istovremeno je ograničeno djelovanje tržišta i nije ustanovljen tržišnom društvu primjereni pravni poredak (...) Oni koji propisuju ustrojstvo poduzeća (...) nisu odgovorni za propast poduzeća.«⁵⁴

⁵² Adorno, W. Theodor i Horkheimer, Max, *Sociološke studije*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 163.

⁵³ Zakošek, Nenad, »Jugoslavija i Poljska«, *Nuše teme*, Zagreb, 1989, 12, str. 3182.

⁵⁴ Prpić, *op. cit.*, str. 1164.

Nakon sukoba s Kominformom u jugoslavenskoj oficijelnoj ideologiji javljaju se do tada rijetko rabljeni pojmovi poput, primjerice sintagme »odumiranje države«, etatizma, birokratizma, decentralizacije, samoupravljanja. Naziru se, dakle, klice onoga što će biti označeno kao »jugoslavenski put u socijalizam«. Budući da sovjetski model više nije uzor kojeg valja nekritički recipirati s obzirom na »birokratsku kontrarevoluciju« u SSSR-u valja na tragu tzv. klasika marksizma izgraditi vlastiti model socijalizma. Nastojalo se pronaći novu osnovu legitimiteta vlasti partijskog vrha. Pritom je, čini se, pored samoupravljanja ključnu ulogu imala i ideja decentralizacije. »Odmak od ovakva modela ('real-socijalističkog' — op. R. B.) u Jugoslaviji se (...) zbiva pod ideologijskom pretpostavkom centralizma kao bitnog problema 'real-socijalističkog' modela. Ovim skraćanjem nije samo onemogućeno proziranje modela koji je — od početka pedesetih godina — neprestance napadan, tek gdjgdje i kritiziran, nego je i preduvjetovan strukturno-politički proces konstitucije jugoslavenskog političkog sistema. Ako je, naime, delegitimiranje kominformsko-sovjetskog centra bilo pretpostavkom stanovitog trenda demokratizacije u Jugoslaviji, činilo se logički nužnim da će — s velikim oprezom (i kašnjenjem) poduzimano — unutar-jugoslavensko delegitimiranje centra (državnog, partijskog, itd.) omogućiti nove napretke u demokratizaciji. Naime, svakom teorijskom diskursu izvanjski pokušaji opisa ovog procesa najčešće se zadržavaju na odlukama partijskog vodstva kao na elementima strategije demokratizacije koja neprekidno djeluje već desetljećima, neovisno o nizu izvanjskih i unutrašnjih prepreka. U zbilji je, međutim, na djelu bio proces dislociranja i umnažanja centara moći (svagda utemeljenih na teritorijalnom, a ne na proizvodnom načelu) koji su se, s vremenom, sve jasnije vezivali uz nacionalno specificirane sredine.«⁵⁵ Etabliiran je, čini se, pervertirani bakunjinističko-prudonistički model zajednice (pod firmom komunalnog sistema) u kojoj je pokidano niz veza po vertikali između lokalne i centralne vlasti. Lokalni moćnici stoga nisu bili odgovorni kako lokalnom stanovništvu, tako ni centralnom aparatu vlasti. Od 50-ih godina etabliiran je, dakle, takav politički poredak čije je temeljno obilježje posve-mašnji izostanak odgovornosti vlastodržaca na svim nivoima političko-upravnog sistema. Naime, hibridno društvo u kojem se miješaju državni i kvazisamoupravni elementi, za kojeg bi se mogla rabiti kovanica »anarho-staljinizam« (Puhovski).

Tijekom 60-ih godina jugoslavenski socijalistički poredak je bio suočen s brojnim problemima (npr. neuspjeh privredne reforme, masovna nezaposlenost) i društvenim proturječnostima. Ideologijsko zabašurivanje društvenih proturječnosti koje je, čini se, bilo djelatno tijekom 50-ih godina, u ekonomskoj i društvenoj krizi krajem 60-ih više nije davalo zadovoljavajuće rezultate. Tih godina su, uostalom, evidentni i začeci javnosti koja više ne prihvaća nekritički svaku odluku partijskog vrha (npr. studentske demonstracije u Beogradu i Zagrebu). Partijski vrh je, među ostalim, upućivao na formiranje centara ekonomske i financijske moći izvan »sfere proizvodnje«. Naime, u pitanju su bili trgovine, banke, društveni fondovi i dr. centri moći koji su odlučivali viškom rada »radničke klase«. Tehnokratizam je, od strane partijskog vrha, proglašen za glavnu opasnost po razvoj samoupravljanja. Stoga se

⁵⁵ Puhovski, »Moć i program«, *Naše teme*, Zagreb, 1986, 7—8, str. 1159.

držalo potrebnim poduzeće kao kapitalističku kategoriju razbiti na niz manjih jedinica putem kojih bi trebala doći do izražaja veća moć radnika, odnosno na taj način prevladati »ostatke« najamnog odnosa i mentaliteta. »Činilo se da labava konfederacija ekonomskih jedinica znači istinski socijalističku alternativu kapitalističkom poduzeću.«⁵⁶

Brojne institucionalne kvazireforme krajem 60-ih i početkom 70-ih godina dostižu vrhunac donošenjem Ustava 1974. godine. U Ustavu je, dakako, došao do izražaja privilegirani položaj radničke klase i SKJ kao njene »idejne i političke avangarde« (Kardelj). Kao u ustavima ostalih »real-socijalističkih« zemalja i u jugoslavenskom je, u osnovnim načelima, istaknuta uloga SK kao organizacije koja vodi računa o tzv. povijesnim interesima radničke klase. »Vlast« radničke klase i njenu »diktaturu« nastojalo se institucionalno osigurati uvođenjem delegatskog sistema, koji je tijekom 70-ih i 80-ih godina bio jedna od temeljnih vrijednosti službene ideologije. Stoga, dakako, i jedan od niza instrumenata pomoću kojega se nastojala legitimirati vladavina partijskog vrha. Pritom su partijski ideolozi ali i znanstvenici, nastojali podvrći radikalnoj kritici predstavničke, građanske demokracije, koje nužno, u konstituiranju političke zajednice, polaze od apstraktnog građanina (citoyen). U kritici određenih slabosti višepartijskog sistema upućuje se, među ostalim, na problem neorganiziranosti građana, neodređenost partijskih programa i nevezanost predstavnika. Nadalje, po mišljenju kritičara višepartijskog sistema, budući da je svim strankama osnovni cilj osvajanje vlasti, njihovi programi, koje javno zastupaju, postaju sve neodređeniji zbog osiguranja što veće podrške biračkog tijela. Programi su neodređeni jer da se biračko tijelo sastoji od brojnih društvenih grupa nerijetko oprečnih interesa. Veza između pojedinog političkog programa za koji dio populacije glasa, birajući stranačke kandidate, i konkretnih interesa birača preslaba je da bi se izabrane predstavnike moglo držati obvezanima zastupati interese potonjih. S druge strane, birači nemaju stvaran utjecaj na predstavnika koji bi trebao zastupati njihove interese. Naime, predstavnik tijekom mandata formalno nije dužan informirati »bazu« o svojem radu, niti biračka »baza« da obveže predstavnika na zastupanje partikularnih interesa. Stoga biračkom tijelu kao jedina sankcija ostaje mogućnost uskrate povjerenja predstavniku, odnosno političkoj partiji na slijedećim izborima.⁵⁷ Institucionalizacijom delegatskog sistema, po ideologijskom samorazumijevanju, ti su problemi, navodno, skinuti s dnevnog reda.

Budući da je boljševičkom modelu političkog ustrojstva inherentno nepovjerenje spram svake spontane inicijative koja bi eventualno potekla od pojedinaca, kao faktor »korekcije« u delegatski sistem je ugrađena uloga »avangardnih socijalističkih snaga«, tj. SKJ. Bez prisustva SKJ u sistemu »samoupravljači«, navodno, ne bi mogli da »shvate svoj pravi interes«. ⁵⁸ To shvaćanje je, dakako, na tragu Lenjinovskih teza da empirijska radnička klasa nije sposobna bez pomoći izvana doseći tzv. komuni-

⁵⁶ Županov, Josip, *Marginalije o društvenoj krizi*, Globus, Zagreb, 1983, str. 141.

⁵⁷ Usp. Pusić, *Komuna i općina*, Informator, Zagreb, 1981, str. 140—141.

⁵⁸ Tako npr. Kardelj, Edvard, *Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja*, Komunist, Beograd, 1978, str. 138.

stičku, nego samo sindikalističku svijest. Osnovna je zadaća partije »profesionalnih revolucionara« da u empirijski proletarijat unesu komunističku svijest. Stoga je SKJ formirao delegaciju koju čine njegovi rukovodeći organi i na taj način se integrirao u sistem, odnosno u skupštine društveno-političkih zajednica.

Unatoč ustavnom načelu da se jugoslavenski politički sistem zasniva na načelu »diktature proletarijata« i operacionalizacije tog načela u sistemu u vidu dominantne uloge SKJ i zabrane političke opozicije opetovano se, međutim, nastojalo sistemu dati privid demokratske legitimacije. U tom kontekstu neki autori čak pišu o političkom sistemu »socijalističkog samoupravljanja« kao »obliku vladavine naroda«. Odnosno, kao o političkom sistemu u koji su ugrađeni, za razliku od zemalja građanskog svijeta, demokratski mehanizmi kojima se ozbiljuje »bit demokracije«. ⁵⁹ Problem je, međutim, upravo u tome što u jugoslavenskom političkom sistemu kao, uostalom i u drugim »realsocijalističkim« zemljama nisu institucionalizirani mehanizmi koji bi omogućili ozbiljenje biti demokracije, naime, donošenje politički odgovornih odluka. ⁶⁰

Kao što se delegatskim sistemom nastojalo osigurati ravnomjerniju distribuciju moći unutar političkog sistema, tako se i razbijanjem stare institucije poduzeća na više samostalnih organizacijskih jedinica pokušalo povećati moć radnika spram tzv. tehnostrukture. No, brojna empirijska istraživanja su bjelodano pokazala da je, unatoč tome, i dalje perzistirala oligarhijska distribucija moći. Štoviše, rezultati istraživanja upućuju na zaključak da su pojedini slojevi radnika, naime, visokokvalificirani, polukvalificirani i nekvalificirani, »s gledišta distribucije moći« marginalni, odnosno da te skupine radnika »nemaju moći«. ⁶¹ Unatoč dakle, nizu formalnih institucionalno-pravnih prerogativa i kompetencija, koji su proizlazili iz Ustava, ZUR-a i ostalih tzv. sistemskih zakona, na djelu je, međutim, bilo posvemašnje faktičko odsustvo utjecaja radničkih slojeva na donošenje bitnih odluka kako na mikro, tako i na makro nivou ekonomskog i političkog sistema. Gdje su uzroci takva stanja? Je li u pitanju samo »preindustrijski mentalitet« ⁶² većeg dijela populacije ili pak razlozi leže u nizu kulturnih, obrazovnih i institucionalnih činitelja. Razloge valja tražiti kako u niskom kulturnom i obrazovnom nivou većine jugoslavenske populacije, u čijoj psihi je duboko ukorijenjen podanički mentalitet »treniran« stoljećima autokratske vladavine, tako i u samom političkom ustrojstvu. Naime, unatoč, *prima facie*, demokratskih institucija putem kojih je političko vodstvo nastojalo legitimirati svoju vlast, u zbilji su se bitne odluke donosile na drugim mjestima (u predsjed-

⁵⁹ Tako npr. Jantol, Tomislav, »Udruženi rad i delegatski sistem«, u: Grdešić, Ivan, i dr., *Delegatski sistem 1974—1984*, Informator, Zagreb, 1986, str. 117.

⁶⁰ Usp. Neukann, Franz, *Demokratska i autoritarna država*, Naprijed, Zagreb, 1974, str. 120.

⁶¹ Usp. Rus, Veljko, *Moć i struktura moći u jugoslavenskim preduzećima*, Sociologija, Beograd, 1970, 2, str. 200.

⁶² Usp. Novosel, Pavle, »Reforma, samoupravljanje i socijalna psihologija predindustrijskog mentaliteta«, u: *Psihologija i sociologija organizacije* (ur. Josip Obradović), Školska knjiga, Zagreb, 1982, str. 430—440.

ništvu—politbirou SKJ). Partijski politbiro je stoga, kao i u drugim »realsocijalističkim« zemljama, bio istinski suveren, a »institucionalne fasade«, poput skupština, služile su uglavnom za formalno potvrđivanje odluka donesenih u drugim institucijama koje su imale stvarnu vlast.

4. »Realsocijalističke« zemlje su niz decenija suočene s političkom i legitimacijskom krizom. Prva kriza legitimacije »narodne vlasti« bila je 1921. godine (Kronstadt). Boljševici su je, dakako, nasilno prevladali da bi je potom pokušali riješiti usvajanjem NEP-a. Takav »model« akceptiran je u nekoliko navrata, u poratnom razdoblju, od strane Poljske (1956, 1970. i 1976) i Mađarske (1956). U Poljskoj, primjerice, pet političkih kriza (1956, 1968, 1970, 1976. i 1980) imaju, prema Lamentowiczu, slijedeće zajedničke karakteristike: pogoršanje životnih uvjeta radnika, tendencije stagnacije u privredi, kumulacija bitnih grešaka u vođenju ekonomske politike, prekomjerna akumulacija i investicijski naponi, forsiranje razvoja sredstava za proizvodnju, a zanemarivanje potrošnje, poljoprivrede i usluga (to uglavnom vrijedi i za ostale zemlje s boljševičkim modelom političkog ustrojstva).⁶³ Zbog nedostatka javnosti partijskog rata, slobode diskusija i sukobljavanja divergentnih mišljenja unutar partije (dakle, sustavnog onemogućavanja formiranja »stalnih interesnih koalicija«, odnosno frakcija) došlo je, među ostalim, do mnogih zloupotreba vlasti, korupcije, voluntarizma, arbitrarnosti i konačno, do posvemašnje neodgovornosti vlastodržaca pred narodom. Vladajuća partijska vrhuška stvarala je umjetno manipulirano istomišljeništvo zbog straha od kritičkog mišljenja koje je potencijalno ugrožavalo njezin monopol vlasti.⁶⁴

Prevladavanje legitimacijske krize socijalističkih poredaka nameće stoga potrebu uspostavljanja pravne države u kojoj nitko ne može biti »iznad zakona«, te, dakle, konzekventnu »podjelu vlasti« (koja je bitan element pravne države), na, međusobno organizacijski razdvojene zakonodavnu, izvršnu i sudsku funkciju, koje se međusobno kontroliraju i ograničavaju (mehanizam »ustuka i ravnoteže«). U tom kontekstu valja uputiti na dvije grupe mjera koje se upotrebljavaju u liberalno-demokratskim porecima, a kojima su svrha kontrola i sprečavanje prevelike koncentracije vlasti na jednom mjestu u sistemu. S jedne strane, institucijama političke demokracije (primjerice, političke stranke, predstavništvo građana, izbori, politička odgovornost egzekutive) nastoji se spriječiti akumulacija prevelike moći u rukama vlastodržaca i proizvoljnost u njihovom nastupanju spram građana. Drugom grupom mjera, međutim, izvršeno je »rastakanje« državnog aparata. Naime, funkcionalnom diferencijacijom državnog sistema omogućeno je pojedine dijelove sistema suprotstaviti drugim dijelovima, te kontrolirati jedne pomoću drugih. Izgrađen je specifičan mehanizam »ustuka i ravnoteže«, u kojem parlament donosi zakone koje pak sudovi mogu proglasiti protuustavnima, dok suce, međutim, bira parlament, ali ih u normalnim uvjetima ne može smijeniti. Sudovi ovise o upravi u izvršenju svojih pravorijeka, no mogu nezakonite akte uprave ukinuti i poništiti. U liberalno-demo-

⁶³ Usp. Lamentowicz, *op. cit.*, str. 139.

⁶⁴ Usp. id. »Političke krize u posleratnoj Poljskoj«, *Marksiistička misao*, Beograd, 1981, 6, str. 31

kratskim porecima postoji mogućnost da policija liši slobode generale pod sumnjom veleizdajničke urote, unatoč tome što potonji zapovijedaju aparatom jačim od policijskoga. Socijalističke poretke, međutim, obilježavala je posvemašnji izostanak većine tih mjera, napose kontrola »državnog aparata putem državnog aparata«. ⁶⁵ Povijesni događaji u nizu zemalja Istočne Evrope tijekom 1989. godine pokazuju da je većina akceptirala mehanizme bez čijeg postojanja nije moguće spriječiti birokratizaciju političke vlasti i, dakako, osigurati njezinu demokratsku legitimaciju.

Robert Blažević

THE LEGITIMACY OF SOCIALIST SYSTEMS

Summary

Socialist systems, like in fact other types of system, aspire, among other things, to secure the support and loyalty of the population and in that way to reduce to a minimum the exertion of violence for the purpose of securing their stability. They however use radically different mechanisms to justify their power than the liberal-democratic systems do. With the establishment of their system of domination autonomous mechanisms for the articulation of political interests are, like other things, annulled. Their role is taken over by the Communist Party acting as the privileged interpreter of the »historical« interests of the working class. Parliamentary elections and the free competition of various parties with different programs were considered by the official doctrine (»Marxism—Leninism«) to be »bourgeois formalism« or »parliamentary cretinism«. Therefore power in the systems of the Soviet type self-justifies, autolegitimizes itself without legitimizing. The historical events in a number of countries in Eastern Europe during 1989 demonstrate, however, that in most of these countries such mechanisms have been accepted without which it is impossible to prevent the bureaucratization of political power and, of course, to secure their democratic legitimization.

⁶⁵ Usp. Pusić, *Regulacija u sistemu uključivanja, Pravo i društvo*, Zagreb, JAZU, Vol. 4 (1983—1984), 1985, str. 110.